

FƏLSƏFƏ

UOT 5:1(075.8)

ORCID: 0000-0001-9195-9636

TƏBİİ-ELMİ BİLİKLƏRİN AKSİOLOJİ ASPEKTİ**Z.C.HACIYEV***Bakı Dövlət Universiteti**aliyevaes@yandex.com*

Müasir təbii-elmi biliklərin aksioloji aspekti, aşağıdakılara əsas diqqət yetirməyi tələb edir. Hər şeydən əvvəl, yeni-yeni kəşflər əsasında yaradılan kütləvi qırğın silahlarının bəşəriyyətin varlığı üçün böyük təhlükə olduğunun ümumbəşəri dəyər kimi qəbul olunması qeyd edilməlidir. Digər tərəfdən, global miqyaslı ekoloji ziddiyyətlərin kəskinləşməsi, təbiətə insan fəaliyyətinin tükənməz mənbəyi kimi yanaşan köhnə elmi paradigmanın əsassız olduğunu sübut edir. İndi getdikcə daha çox aydın olur ki, bəşəriyyətin ümumi dəyərlər sistemində cəmiyyətlə təbiətin ayrılmaz vəhdəti strategiyasının işlənilib hazırlanması isə həyata keçirilməsi son dərəcə vacibdir. Nəhayət, bu da nəzərə alınmalıdır ki, elmi biliklərin inkişafı çox vaxt müasir insanın biososial mövcudat kimi fəaliyyətində böhranın və özgələşmənin çoxalmasını şərtləndirir. Elmi nailiyyətlər və bütövlükdə mədəniyyət, şəxsiyyətin şüurunun manipulyasiyası üçün elə geniş imkanlar açır ki, insan öz varlığının həqiqi təbii mahiyyətini mənalandırmaq qabiliyyətini itirir. Müxtəlif psixi gərginliklərin, mənfəi emosiyaların çoxalması nəticəsində insanın bir şəxsiyyət kimi fərdi varlığının genetik əsasları təhlükə altına alınır, bütövlükdə onun psixikasında nəticələri bəlli olmayan ciddi pozuntular baş verir.

Açar sözlər: təbii-elmi biliklər, aksiologiya, mənəvi dəyərlər, insan davranışı, global proseslər.

Giriş. Təbii-elmi biliklərin, ümumilikdə təbii-elmi idrakin əsas məqsədi, öyrəndiyi obyektlərin daxilinə nüfuz etmək, onların mövcudluğu və inkişafını səciyyələndirən qanunauyğunluqları aşkara çıxarmaqdır. Bu idrakin başlıca istiqaməti olmaqla, onun koqnitiv tərəfini ifadə edir. Onun nəticəsində müxtəlif təbiət hadisələri və proseslərinin yaranması səbəbləri və fəaliyyəti haqqında obyektiv həqiqətlər (həqiqi biliklər) meydana gəlir və çoxalır. Lakin, hər cür həqiqi bilik cəmiyyətdə, onun sosiomədəni mühitində baş verir, insanların tələbatları, mənafeləri və məqsədləri ilə sıx bağlı olur. Sonuncu amillər idrakin bütün növlərində, o cümlədən təbii-elmi biliklərdə (əlbəttə burada özünə-məxsus şəkildə) koqnitiv ilə aksiolojinin (dəyərliliyin) münasibəti problemini meydana çıxarır. Sözügedən problem elm tarixinin bütün mərhələlərində mövcud olsa da, hər bir konkret dövrün xarakterindən irəli gələn spesifikliklə

çıxış edir. Əslində təbii-elm biliklərin aksioloji aspekti öz məzmununu etibarilə daha geniş və ümumi olan elmi idrakın sosiomədəni ölçüsü sisteminin xüsusi bir yarım sistemi deməkdir. Nəzərə alınmalıdır ki, qlobal təkamülün müasir yeni səviyyəsi, canlı orqanizmlər ilə ekosistemin koevolusiyası ilə səciyyələnir, bu da nəticədə sosiomədəni təkamülə gətirib çıxarır.

Öncə qeyd etmək lazımdır ki, təbii-elmi idrakın akseoloji səpkisi fəlsəfi refleksiyanın tarixində daim bu və ya digər dərəcədə müzakirə obyektinə olmuşdur. Müasir dövrdə isə elmi biliklərin sürətli inkişafı, onun böyük uğurları ilə yanaşı törətdiyi mənfi ekoloji və antropoloji təhlükələr həmin problemin aktuallığını daha da artırır. Bununla əlaqədar olaraq təbii-elmi biliklərin kognitiv və praksioloji yönümlü ilə yanaşı akseoloji aspektinə də diqqət yetirməyən zəruriliyi əsaslandırılır. Elmi tədqiqat işində təbii elmi biliklər ilə dəyərlərin münasibətlərini əhatə edən başlıca istiqamətlər nəzərdən keçirilir. Belə bir məqam xüsusi vurğulanır ki, müasir təbii-elmi kəşflərin insan ölçüləri baxımından qiymətləndirilməməsi onların hümanist aksioloji səpkilərinə lazımı diqqət yetirilməməsi, cəmiyyət və bəşəriyyət üçün təhlükələr törədə bilər.

Tədqiqatın məqsədi və vəsifələri. Postindustrial cəmiyyətdə yeni elmi biliklərin toplanması və onların texniki-texnoloji proseslərə tətbiqi nəticəsində təbii mühitdə, habelə insanları əhatə edən predmet dünyasının digər tərəflərində ciddi dəyişikliklər baş verir. Bu isə öz növbəsində sosial əlaqələrdə, insanların ünsiyyət üsullarında və həyat tərzinin digər tərəflərində mühim irəliləyişləri şərtləndirir. Nəticədə texnogen mədəniyyətə məxsus olan yeni dünyagörüşü və dəyər oriyentasiyaları qərarlaşır. Sonuncuların əsas səciyyəvi cəhətini təbiət ilə cəmiyyət arasındakı münasibətlərin zəka və ağıl prinsiplərinə əsaslanması zərurəti təşkil edir. Digər tərəfdən, belə şəraitdə fəaliyyət göstərən şəxsiyyətin, yaradıcı, suveren və avtonomluq keyfiyyətləri, onun dəyərlər sistemində dominant mövqeyə malik olur. Bu baxımından təbii-elmi biliklərin insan şüurunda, onun motivasiyasında, sosial davranışında necə dəyərləndirilir və əks olunur problemi olduqca aktual olduğunu qeyd etmək lazımdır. Məqalədə bu aspektdə bir sıra yanaşmalar tədqiq olunur. Problemin aktuallığını nəzərə alaraq elmi biliyin dəyər aspekti ilə bağlı araşdırma aparmağı nəzərdə tutmuşuq.

Tədqiqat metodları. Məsələyə aydınlıq gətirmək üçün fəlsəfə tarixində və müasir dövr tədqiqatlarında təbii-elmi biliklərin dəyər aspekti analiz edilir, lazımı qənaətlər çıxarılır. Konseptual mənada biz sinergizm mövqeyindən problemin təhlilinə üstünlük veririk.

Elmi bilik sosial dəyər kimi. Qeyd edək ki, elmi biliyin dəyər aspektinə diqqət yetirilməsi, o qədər də təzə məsələ deyildir. Fəlsəfədə bu problem qədim dövrdən müzakirə obyektinə olmuşdur. Antik fəlsəfənin görkəmli nümayəndəsi Aristotel yazmışdır: “Əgər kim elmdə inkişaf edir və mənəviyyət sahəsində geri qalırsa, əslində o irəli getməkdən daha çox geriye gedir” [4, s.49].

Sonrakı dövrlərdə təbiətşünaslığın inkişafı, texnogen sivilizasiyasının qərarlaşması gedişində elmi biliklərin praktiki fayda gətirməsi tələbi ön plana

keçdi. Nəticədə onların dəyərləndirici tərəfinə diqqət xeyli azaldı, lakin tamamilə gündəmdən çıxarılmadı. Müasir dövrdə isə sözügedən tərəflərin münasibətinin düzgün təşkili özünün yüksək dərəcədə aktuallığı ilə səciyyələnir. Bu daha çox aşağıdakı səbəb ilə bağlıdır. Elmi biliklərin sürətli inkişafı baş verdikcə, onun bilavasitə məhsuldar qüvvəyə və sosial qüvvəyə çevirilməsi funksiyasının rolunun artmasına baxmayaraq, elmi inkişaf, bəşəriyyətin qarşısında duran əsas problemləri, nəinki tam həll edə bilmədi, əksinə özü ilə cəmiyyətə bir çox ciddi və qlobal təhlükələr gətirdi. Buna görə də təbii idrakın rolunu yenidən mənalandırmaq, onun humanist tələblərə, insan ölçülərinə, mədəniyyətə, dünyagörüşünə və mənəviyyatına mənfi təsirinə neytrallaşması və əksinə pozitiv təsirinə gücləndirilməsi zərurəti yarandı.

Təbii-elmi biliklərin aksioloji tərəfi həm də aşağıdakı məqam ilə bağlıdır. Söhbət bundan gedir ki, təbiət hadisələr və proseslərinin yeni mahiyyət tərəflərini aşkara çıxaran hər bir elmi həqiqət, transendental – metafiziki xarakter daşımır, konkret sosio-mədəni məzmunu malikdir. Bu problemi araşdırarkən öncə idrakda koqnitiv (bilik) ilə dəyər səpkilərinin ümumi əsas istiqamətlərinə diqqət yetirmək məqsədəuyğundur. Birinci istiqamət bunu ifadə edir ki, göstərilən hər iki səpkinin nisbi müstəqilliyi və fərqliliyi nəzərdə tutulmalıdır. Bu o deməkdir ki, təbii-elmi biliklərin koqnitiv tərəfi, öyrənilən hadisə və proseslərin rəşional, nəzəri təhlilini verir.

Belə yanaşdıqda, avtonomdur, yeni-yeni həqiqətlərin aşkara çıxarılmasına xidmət edir və sözün müəyyən mənasında dəyərliliyə biganədir. Elmi idrakın dəyər səpkisi də nisbi müstəqildir, yənin o mövcud cəmiyyətin sosiomədəni mühitinin təsiri altında formalaşır, buradakı insanların dəyərlər oreyentasiyası və dəyər şüuru ilə sıx bağlıdır. İkinci istiqamət bilavasitə təbii elmi idrak prosesinin öz daxilində dəyərlərin iştirakını, yerini və rolunu ifadə eedir. Burada aşağıdakı məqam əsasdır: tədqiqatçı tərəfindən idrakda istifadə edilən metodoloji prinsiplərin, metodların və vasitələrin, özünün subyektiv keyfiyyətləri və dəyərlilik göstəricilərinə uyğun olaraq seçilməsi (bu məqam elmi idrakın bütün gedişi ərzində təsir göstərir). Üçüncü istiqamət, təbii elmi idrak prosesində həqiqi bilik almaq prosedurlarının (elmi fakt, hipotez, qanun, nəzəriyyə və sair), habelə alınmış elmi nəticələrin tərtibatında və ictimaiyyətə çatdırılması formalarında aşkara çıxır.

Hər bir dövrdə təbiət elmlərinin (fizika, kimya, geologiya, biologiya və s.) qazandığı uğurlar, dünyanın elmi mənzərəsini genişləndirir və təkmilləşdirir, lakin sonuncu anlayış fəlsəfənin təməlində duran dünyagörüşü problemi ilə ayrılmaz əlaqəlidir. Buna görə də hər hansı bir konkret təbiət elmində qazanılmış yeniliklər özündə həm də mühüm dünyagörüşü səpkisi kəsb edir. Onun məzmununda isə dəyər və dəyərlilik xüsusi yer tutur. Sözün ümumi mənasında dəyər və dəyərlilik dedikdə bu və ya digər obyektiv hadisələrin insanların həyatı üçün əhəmiyyətliyi başa düşülür. Dəyərləndirici (aksioloji) aspekti insanların həyat fəaliyyətinin bütün sahələrində, o cümlədən təbii-elmi biliklərdə özünü göstərir. Doğrudur, sonuncularda dəyərlilik, sosial idrakdan

fərqli olaraq bilavasitə və açıq səciyyə daşımır, lakin bu həmin idrak formasında dəyərlərin iştirak etmədiyi anlamına gəlməməlidir. Əslində idrakın bu sahəsində də aksioloji aspekt mühüm yer tutur.

Lakin o vasitəli (dolayı) xarakter kəsb edir və bir sıra mürəkkəb formalarda baş verir. Təbii elmi biliklərin nəticələrinin aksioloji aspektinin zəruriliyinin təməlində belə bir müddəa dayanır: təbii elmi idrakın təbiət hadisələri və proseslərinin mahiyyətini öyrənməsinə baxmayaraq, onun bu yönündə əldə etdiyi uğurlar insan fəaliyyətinin səmərəli təşkilinə, bütövlükdə cəmiyyətin inkişafına xidmət edir. Bununla əlaqədar belə bir məqam xüsusi vurğulanmalıdır ki, insan və onun rifahı ən yüksək dəyər və ya özdəyər hesab olunur. Məhz o özünün çoxtərəfli və rəngarəng fəaliyyəti ilə bütün digər dəyərlərin qnosoloji (mənəvi, əxlaqi, estetik və s.) mərkəzində dayanır [7, s.231].

Təbii elmi biliklər müasir dünyada gedən universal meylin – insanlar və onların münasibətlərinin humanistləşməsi meylinin tərkib hissəsidir. Sözügedən meyil genişləndikcə ümumbəşəri dəyərlər sisteminin bərqərar olması sürətlənir, ictimai tərəqqidə şəxsiyyət amilinin rolu yüksəlir. Bu baxımdan dahi Eynşteynin aşağıdakı fikri diqqəti cəlb edir:

“Bəşəriyyətin tam haqqı vardır ki, mənəvi dəyərləri, elmi həqiqətlərin kəşfindən daha yüksək hesab etsin. [3, s.49]

Təbii elmdə aksioloji tələblər. Təbii elmdə aksioloji tələblərə əməl olunması zərurəti belə bir sadə həqiqətə əsaslanır: insan təbiətin ayrılmaz hissəsidir, buna görə də həmin sahədə qazanılan uğurlar yalnız o vaxt adekvat məzmun ala bilər ki, insanların tələbatlarını (o cümlədən də mənəvi) ödəsin, sosial normalara və tənzimləyicilərə əməl etsin. Beləliklə təbii elmi biliklərin inkişafı özü-özlüyündə əsas məqsəd hesab oluna bilməz. Onlar öz funksiyalarını yalnız sosiomədəni dəyərlər ilə vəhdətdə tam dolğunluğu ilə həyata keçirə bilərlər. Təbii elmi biliklərin əlahiddə və cəmiyyətdən asılı olmayan inkişafı, faydadan daha çox ziyan gətirir. Deyilənlər bir daha sübut edir ki, elmin tərəqqisi onun iqtisadi effektivliyinin yüksəlişi mütləq mənəvi dəyərlər sferasında da özünün müvafiq ifadəsinin tapmalıdır. Sözügedən iki tərəfin bir-birindən ayrı düşməsi, onlar arasında uyğunsuzluq insanın və cəmiyyətin maraqlarına tam ziddir.

Xüsusilə də indi beynin öyrənilməsi sahəsində aparılan elmi tədqiqatlar elə vasitələr kəşf etmişdir ki, onların tətbiqi ilə insan psixikasının və bütövlükdə bədəninin genetik təbii əsaslarını dəyişdirmək mümkündür. Bu münasibətdə müasir antropoloji böhran öz dağıdıcılığı və kəskinliliyi baxımdan digər global sarsıntılarla bir sırada durur. Elmi biliklərin aksioloji səpkisi idrakda təsadüfi xarakter daşımır. O elmi biliyin predmet - ontoloji məzmununun qnosoloji ustanovkalarının və müqəddəm şərtlərinin, habelə onun nəticələrinin praktiki istifadə olunması proseslərinin ayrılmaz tərkib hissəsi kimi çıxış edir. Söhbət bilavasitə təbiət elmlərindən getdikdə isə sonuncu tərəfin rolu və əhəmiyyəti daha böyükdür. Bu onunla izah edilməlidir ki, sosial idrakda dəyərlik səpkisi əyani və aydın görüldüyü halda təbiət elmlərində sözügedən problemin izahi xeyli çətinliklərlə bağlıdır. Ən ciddi çətinlik bundadır ki, çox vaxt belə yanlış

fikir irəli sürülür ki, təbiət elmlərinin əsas məqsədi cansız təbiətin və üzvi aləmin hadisə və proseslərini səciyyələndirən obyektiv qanunlar haqqında həqiqi biliklər verməkdir. Buna görə də guya sözügedən elmlərin nailiyyətlərinin dəyərlər baxımından mənalandırılmasına ehtiyac yoxdur.

Qeyd olunan yanaşma tamamilə səhvdir, çünki belə bir əsas məqamına diqqət yetirmir ki, hər cür elmi fəaliyyət müəyyən sosiomədəni mühitdə baş verir, sonuncu isə onun bütün tərəflərinə ciddi təsir göstərir. Unudulmamalıdır ki, elmin özü ümumi mədəniyyət sisteminin tərkibində fəaliyyət göstərən yarımsistem olduğundan, sonuncunun əsas dünyagörüşü və digər ustanovkalarının ciddi təsirinə məruz qalır. Bu münasibətdə Heqelin aşağıdakı fikri, bu gün də öz əhəmiyyətini itirməmişdir. O yazırdı ki, əsl “elmi nəzəriyyə ali rifah və ən yüksək xeyirxahlıq deməkdir” [2, s.428].

Təbii elmi biliklərin sosial həyata artmaqda olan təsirinin mühüm bir istiqaməti, onların məcmu nəticəsi kimi formalaşan dünyanın elmi mənzərəsi vasitəsilə baş verir. Daha dəqiq desək, hər bir dövrdə yaşayan insanların dünyagörüşü və dəyərlər sistemi bir çox cəhətdən onların dünyanın elmi mənzərəsi haqqında təsəvvürləri ilə şərtlənir. Bu iki tərəf arasında qarşılıqlı təsir mürəkkəb olub, həm bilavasitə, həm də (daha çox) vasitələnmiş formalarda çıxış edir. Sonuncu istiqamət buna görə mühümdür ki, o, mövcud cəmiyyətin mədəniyyətinin təməlində dayanan əsas dünyagörüşü strukturlarına təsirini əhatə edir (bu strukturlar sırasında elmi biliklərin aksioloji səpkisi xüsusi yer tutur). Təbii elmi bilikləri əldə etməyin ideali və normaları da aksioloji aspekti ilə bağlıdır.

Çünki onlar elmi fəaliyyətin məqsədi, ona nail olmağın üsulları və alınmış nəticələrin təbiiqi problemlərini əhatə edir. Sözügedən normalar və idealar yalnız bilavasitə elmi tətqiqatın gedişini, biliyin əldə olunması prosesini tənzim etməklə məhdudlaşmır. Onların çox mühüm tərəfini konkret tarixi mərhələdə elmin cəmiyyətdə rolunu, onun ictimai həyat baxımından dəyərliliyini ifadə edir, tədqiqatçıların aid olduqları birliklər daxilində, habelə onlar ilə bütövlükdə cəmiyyətin əlaqələrini tənzimləyir [8, s.29].

Fəlsəfi ədəbiyyatda nəzəri biliklərin idealının malik olduğu dəyərlər aşağıdakı kimi qruplaşdırılır: a) nəzəriyyənin dəqiqliyi (yəni onun nəticələri eksperiment və müşahidələrə uyğun olmalıdır) b) ziddiyyətsizlik: c) nəzəri bilik nəticələrinin təbiiqi miqyasının genişliliyi c) elmi biliyin məhsuldar olması (yəni əvvəllərdə məlum olmayan yeni hadisələri və münasibətləri aşkara çıxarması).

Elmi biliklərin təsir altında formalaşan əsas dünyagörüşü universaliləri sırasında insanı fəaliyyət subyektiv kimi səciyyələndirən, onun digər insanlar ilə münasibətlərini, ünsiyyətini, bütövlükdə cəmiyyətə, onun məqsədlərinə münasibətini səciyyələndirən kateqoriyalar (əmək, şüur, xeyirxahlıq, borc, vicdan, ədalət, azadlıq və s.) xüsusi yer tutur [8, s.31].

Müasir dövrdə elmi inkişafının çox mühüm xüsusiyyəti onun praktika ilə əlaqələrinin möhkəmlənməsi, yəni elmi yeniliklərin qısa müddət ərzində real

həyatda tətbiq olunmasıdır. Qeyd olunan məqam sübut edir ki, konkret elmi kəşfin hansı təbiət obyektinə aid olmasından asılı olmayaraq, bu obyektə bağlı insan fəaliyyətini nəzərə almalı, yəni insan ölçüləri ilə hesablaşmalıdır. Bu həm cansız təbiəti araşdıran elmlərə, həm də bioloji və təbabət elmlərinə aiddir. Çünki onlar hazırda o dərəcədə yüksək inkişaf səviyyəsinə malikdirlər ki, bu nailiyyətlərdən istifadə olunmasında dəyər və etik səpki nəzərə alınmazsa, bir tərəfdən, elmin də ayrılmaz tərkib hissəsi olduğu ümumi mədəniyyətin dərin tənəzzülü baş verər. Digər tərəfdən isə cəmiyyətin həyat fəaliyyəti böyük təhlükələrə düçar olar. Biologiya, genetika və təbabət elmləri insan sağlamlığı ilə bilavasitə bağlı olduğundan, bu sahələrdə baş verən kəşflərin aksioloji funksiyasının gücləndirilməsi daha zəruridir. Belə ki müasir bioloji idrakın nailiyyətləri, insan orqanizminə, onun ömrünə və irsiyyət mexanizminə güclü dəyişdirici təsir göstərmək iqtidarındadır.

Hətta insan genini, onun təbii əsaslarını ciddi surətdə dəyişdirə bilən süni üsullar mövcuddur. İnsanın irsiyyət mexanizminə mümkün olan dəyişdirici rol oynayan evgenika elmi genotiplərin seleksiyası yolu ilə misilsiz əqli və fiziki imkanlara malik nəslin yaradılması istiqamətində ciddi irəliləyişlər əldə etməkdədir. Əgər onların tətbiqində dəyər funksiyasının, etik səpkinin rolu gücləndirilməzsə, bəşəriyyət üçün böyük bədbəxtliklər qaçılmazdır. Bu fikir xüsusilə də müasir təbabətin müxtəlif bədən orqanlarının köçürülməsi və klonlaşdırılma ilə bağlı nailiyyətlərinə aiddir. Təsadüfi deyildir ki, ayrı-ayrı orqanların bir bədənə digərinə köçürməyin həddləri, onun nə dərəcədə etik xarakter daşması həmin prosesdə sui istifadə hallarına yol verilməməsi və s. problemlər, təkcə elmi birliklər çərçivəsində deyil, həm də siyasi dairələrdə və ictimaiyyət arasında geniş müzakirə olunmaqdadır.

Elmi-texniki inqilab və təbii-elmi biliklər. Müasir elmi-texniki inqilabın, mikroelektronika, informatika, robot texnikası, gen mühəndisliyi, mikrobiologiya, biotexnologiya, genetika, təbabət və sair əsas sahələrində qazanılan fundamental nailiyyətlər təkcə, özlərinin konkret sahələrdə tətbiqində yaratdığı böyük yeniliklər ilə məhdudlaşmır. Onlar həm də mühüm sosial, hümanist və ümummədəniyyət əhəmiyyətli səpki alır. Başqa sözlə elmi nailiyyətlər öz-özlüyündə deyil, insanın və cəmiyyətin tələbatları və rifahının ödənilməsi meyarı ilə ölçülür. Bu müasir elmin humanistləşməsinə əks etdirir və ifrat ssiyentizm, texnokratik yanaşmalara qarşı durur. Söhbət heyrətamiz təbii-elmi kəşflərin ümumi hümanist mədəniyyət sisteminə daxil edilməsindən, yəni elmi tədqiqatların nəticələrinin dünyagörüşü və etik tələblər ilə düzgün əlaqələndirilməsindən gedir.

Deyilənlərin doğruluğunu müasir biologiyanın (xüsusilə də onun molekulyar və genetika sahələrinin) və təbabətin çox mühüm olan klonlaşdırmanın nümunəsində aydın görmək mümkündür. Klonlaşdırma özünün müsbət cəhətlərinə (qəzaya düşən adamın orqanlarının dəyişdirilməsi, xəstə daxili orqanların əvəzlənməsi, sonsuzluğun aradan qaldırılması və sair) baxmayaraq, sosial-etik baxımdan müəyyən problemlər də doğurur. Xüsusilə embrion

dövründə hüceyrələrinin klonlaşdırılması, insan orqanizminin təbii inkişafına ciddi zərbə vurur və canlı həyatın müqəddəsliyi prinsipinə ziddir. Buna görə klonlaşdırmanın müsbət və mənfi nəticələri müxtəlif dairələrdə geniş müzakirə olunmaqdadır. ABŞ Konqresi 2003-cü ildə klonlaşdırma və bədən hüceyrələrinin köçürülməsi yolu ilə insanlar əmələ gətirməyi qadağan edən qanun qəbul etmişdir [3, c.245].

Təbii-elmi idrakın nəticəsi olan obyektin həqiqətin daxili məzmununda ontoloji və praksiooloji səpki ilə yanaşı aksioloji dəyər səpkisi də mühüm yer tutur. Səciyyəvi cəhət həm də burasıdır ki, elmi idrak inkişaf etdikcə, sonuncunun xüsusi çəkisi və rolu durmadan artır. Bu meyli şərtləndirən amillər sırasında ümumilikdə idrakın hümanistləşməsi meyli öndə durur.

Elmi idrakda dəyər məzmununun artmasına həm də onun aşağıdakı səciyyəvi cəhəti mühüm təsir göstərir. Dəyərlər öz mahiyyəti etibarilə insan varlığının real və arzu olunan, mövcud olan və olmalı olan bütün tərəflərinin qovşağında yerləşir [4, s.117].

Təbii-elmi idrak və etika. Təbii idrakın aksioloji səpkisi, elmin etikası anlayışına gətirib çıxarır. Sonuncu məsələnin məğzi bundan ibarətdir ki, təbii elmi idrak sahəsində məşğul olan tədqiqatçılar qarşısında müəyyən etik normalar və tələblər irəli sürülür. Bu o deməkdir ki, təbii-elmi kəşflərin yalnız elmi baxımdan qiymətləndirmək doğru deyildir. Onların hər biri ayrılıqda və hamısı birlikdə sosiomədəni mühüt və etik baxımdan qiymətləndirilməlidir. Müasir elmi-texniki tərəqqini ifadə edən biliklərin əzmi və məzmununun misli görünməmiş sürətlə artdığı indiki şəraitdə, idrakın aksioloji aspekti həmişə olduğundan daha kəskin şəkildə qarşıda durur. Belə ki, təbii elmi nailiyyətlərdən sui istifadə edilməsi, burada etik normalara məhəl qoyulmaması insanlıq bəşəriyyət üçün qarşısı alınmaz dərin fəlakətlər törədə bilər.

Müasir elmin inkişafında aksioloji, etik səpkinin rolunun artması öz ifadəsini həm də bunda tapır ki, ayrı-ayrı elmlər ilə etikanın qovuşuğunda yerləşən yeni elm sahələri, (bioetika, tibbi etika və s.) meydana gəlib inkişaf etməkdədir. Son dövrlərdə elmin etikası, xüsusilə də bioetika geniş inkişaf etməkdədir. Bu elmlər elmi layihələri və onların nəticələrini qiymətləndirməyin və tənzim etməyin real vasitələri rolunu oynayır. Onların əsas fəaliyyət istiqaməti texniki, molekulyar biologiya, genetikə və biotibbi tədqiqatların etik səpkisini araşdırmaqdır. Səciyyəvi cəhət həm də budur ki, sözügedən elmi fəaliyyət sahələri milli çərçivələri daxilində məhdudlaşmır, beynəlxalq və global miqyas kəşf edir. Buna nümunə kimi YUNESKO-nun və Avropa şurasının nəzdində yaradılmış elmin etikasına dair komitələri göstərmək olar [5, s.183].

Təbii-elmi biliklərin aksioloji səpkisini mənalandırarkən etik relyatizm və etik nihilizm yönümlü baxışlara da diqqət yetirilməlidir. Birinci elmin obyektivliyini tam inkar edir, onu etik prinsiplərə qurban verir və nəticədə elmin inkişafına ciddi əngəl törədir. Eləcə də ikinci mövqə birtərəfli və yalnızdır, çünki elmdə heç bir etik tərəfə ehtiyac olmadığını iddia edir və ifrat ssiyentizm

mövqeyini təbliğ edir.

Elmin ümumi mədəniyyət dəyərlərinə təsirinin nəzərə alınması, mühüm dünyagörüşü və metodoloji əhəmiyyət kəsb edir. Əlbətdə elmi həqiqətlərin sosiomədəni rakursda anlaşılması onların obyektivliyini inkar etmir. Əksinə elmi nailiyyətlərin daha dərinlən mənalandırılması zəruriyyətini ifadə edir, yəni belə bir məqamı vurğulayır ki, elmi bilik sosiomədəni hadisədir (fenomen-dir), idrak prosesini həyata keçirən sosial subyektin fəaliyyətinin məhsuludur. Buna görə də istənilən təbii-elmi nailiyyətin obyektivlik keyfiyyəti ilə yanaşı onun sosiomədəni və dəyər xassəsi də nəzərə alınmalıdır.

Təbii elmi biliklərin antropoloji ölçüləri sırasında tədqiqatçının həyat aləmi, onun koqnitiv və sosial davranışı, məsuliyyəti, öz fəaliyyətinin professional və ictimai mənasını anlama səviyyəsi və dəyərlər motivasiyası da çox mühüm yer tutur. Buna görə də yuxarıda sadalanan tərəflərin vəhdətdə götürülməsi, təbiət elmlərinin mövcudluğu və inkişafı qanunauyğunluqlarını hərtərəfli və dərinlən anlamağın zəruri şərtidir. Digər elmlərdə olduğu kimi, təbii-elmi biliklərin daxili məntiqi, mövcud cəmiyyətin dəyərlər sistemində qovuşmuş vəziyyətdə çıxış edir. Bu hal, müvafiq fəaliyyət sahəsindəki rasionallıq standartlarında da öz ifadəsini tapır [2, s.47].

XX əsrin II yarısından təbii-elmi elmlərin inkişafında dönüş nöqtəsini ifadə edən yeni meyillər və qanunauyğunluqlar, burada aksioloji səpkiyə xüsusi diqqət yetirməyən zəruriliyini irəli sürdü. Bununla əlaqədar bilavasitə elmi fəaliyyət göstərən tədqiqatçının sosial məsuliyyətli problemi meydana çıxır. O, elmin böyük qüvvə olduğunu anlamaqla və onun yeni zirvələrini fəth etməyə cəhd göstərməklə yanaşı, həm də aldığı nəticələrin cəmiyyət üçün törədə biləcəyi təhlükələri də nəzərə almalıdır. Həm də bu barədə geniş ictimaiyyətə müvafiq açıqlama verməyə borcludur. Belə bir məqamı diqqət mərkəzində saxlamalıdır ki, hansı elmi kəşflərin və texniki layihələrin və qərarların reallaşması cəmiyyət, onun mənəviyyəti baxımından məqbul hesab olunur. Həm də nəzərə alınmalıdır ki, XX əsrin ikinci yarısından başlayaraq dəyərlərin dərin yenidən mənalandırılması meyli özünü göstərməkdədir. Onu şərtləndirən amillər sırasında postindustrial cəmiyyətdə komputer texnikasının rolunun artması, ekoloji böhran, özgələşmənin müxtəlif formaları başlıca yer tutur. Dəyərlərin yenidən mənalandırılması və qiymətləndirilməsi öz əhatə dairəsinə görə çox genişdir. Bu proses faktiki olaraq müasir insanın ölkə daxilində mövcud olan iqtisadi, siyasi strukturların fəaliyyəti, habelə beynəlxalq miqyasda gedən dərin proseslər haqqında ənənəvi təsəvvürlərin əsaslı surətdə dəyişdirilməsi və yeniləşdirilməsi deməkdir [1, s.128].

Müasir dövrdə elm və dəyərlər. Müasir dövrdə dəyərlərin yenidən mənalandırılmasının müsbət cəhətləri ilə yanaşı, neqativ yönümləri də nəzərə alınmalıdır. Belə ki, hazırda qərarlaşmış bazar iqtisadiyyatı və münasibətləri cəmiyyətinin dəyərlərində və qiymətləndirmədə də ciddi dəyişikliklər yaradır. Sonuncuların bir əsas istiqaməti odur ki, bazar tipli şəxsiyyət formalaşır, onun başlıca məqsədi mümkün qədər çox gəlir əldə etməkdir. İnsanın hər cür həyat

fəaliyyəti formaları, bu məqsədin reallaşmasına xidmət etdikdə, mənəvi dəyərlər arxa plana keçir və maksimum fayda götürməyə xidmət edir.

Bəzən belə bir fikrə rast gəlinir ki, təbiət elmləri gerçəklik haqqında obyektiv biliklərin əldə olunmasına xidmət edir. Buna görə də onlarda dəyərlilik səpkisi, xeyir və şər ölçüləri tətbiq olunmamalıdır. Bu qəbildən olan baxışlar buna görə də yanlışdırlar ki, sırf elmi və aksioloji aspektləri bir-birinə qarşı qoyur, onlar arasında mövcud olan fərqləri mütləqləşdirirlər.

Nəticə və qaənaətlər. Təbii elmi bitkilərin dəyər səpkisini mənalandırarkən aşağıdakı məqama da diqqət yetirilməlidir. Bəzən müasir dövrdə bəşəriyyətin üzləşdiyi bütün problemlərin, ekoloji böhranın kəskinləşməsi, iqtisadi inkişaf səviyyəsində qeyri-bərabərlik, özgələşmənin artması, mənəvi dəyərlərin arxa plana keçməsi və sair əsas günahını yalnız elmin və texnikanın inkişafında görmək doğru deyildir. Əlbəttə, elmi naliyyətlərin hərbi məqsədləri üçün istifadə olunması, təbiətin israfçasına istismar olunması, elmi kəşflərdən daha çox gəlir əldə etmək naminə istifadə edilməsi günümüzün reallıqlarıdır, onları danmaq cəfəngiyyatdır.

Lakin bu qəbilədən olan faktlara əsaslanmaqla, cəmiyyətin mənəviyyatında sosiomədəni mühitdə, mənəvi sferada özünü göstərən tənəzzül üçün məsuliyyəti elmin inkişafı üzərinə qoymaq absurddur. Çünki əsas məsələ elmi və texniki kəşflərin özündə deyil, onlardan cəmiyyətdə hansı məqsədlər üçün istifadə olunmasındadır. Eyni bir elmi naliyyət həm cəmiyyətin tərəqqisi və rifahı naminə istifadə oluna bilər, həm də onun varlığı üçün dərin fəlakətlər yarada bilər. Deyilənlər sübut edir ki, təbii-elmi biliklərin aksioloji səpkisinin məhəl qoymamaq və ya onu lazımi səviyyədə qiymətləndirmək insanların dünya görüşündə ssiyentik xarakterli əyinti yaradır bu isə nəticə etibarlı ilə insanların mənəvi və fiziki tənəzzülünü şərtləndirir. Təbiətşünaslığın əvvəlki tarixi mərhələlərində bu problem o qədər də qabarıq görünmürdü, indi isə vəziyyət çox dəyişilmişdi. Bir tərəfdən təbiətin öyrənilməsində elə böyük naliyyətlər əldə edilmişdir ki, onların dünyagörüşü və dəyərləri ilə uzlaşdırmaq zərurət halını alır, əks təqdirdə elmi tərəqqi cəmiyyətin inkişafına kömək etməkdənsə onun üçün ciddi problemlər və təhlükələr törədir.

Hazırda dünya birliyi ölkələri insanların beynində yeni təfəkkür-planetar şüür formalaşmaqdadır. Onun başlıca səciyyəvi cəhətini, bəşəriyyətin inkişafının elmi əsasları ilə ekoloji, hümanitar dəyərlərin vəhdətdə götürülməsi təşkil edir. Bu yeni təfəkkür insanlarda möhkəmləndikcə və kütləvi miqyas aldıqca, elmi idrakın naliyyətlərindən şəxsiyyətin mənəvi keyfiyyətləri və dəyərləri naminə istifadə olunması səviyyəsi də yüksələcəkdir. Bu prosesdə cəmiyyətin hərəkətli davamlı inkişafı strategiyası tələblərinin reallaşdırılması müstəsna əhəmiyyətə malikdir.

Təbii-elmi biliklərin aksioloji səpkisi nə isə mücərrəd və sxematik məzmun daşımır. O konkret cəmiyyətdə fəaliyyət göstərən sosial siyasi iqtisadi, ideoloji və mədəni amillər və dəyərlər ilə ayrılmaz əlaqədə özünü göstərir. Belə yanaşma tam obyektivdir və elmi geniş mənada, sosial əhəmiyyətlik

baxımından dəyərləndirir. Sözügedən mövqə həm də buna görə diqqəti cəlb edir ki, o tədqiqatçının elmi axtarışlar azadlığı ilə sosial məsuliyyətini vəhdətdə götürür.

ƏDƏBİYYAT

1. Алексеев П.В. Социальная философия. М.: Акад. Проспект, 2005. – 256 с.
2. Белов В.Т. Ценностное измерение науки. М.: Наука. 2001. – 382 с.
3. Гегель Г. Философия права. М.: Мысль, 1999. – 489 с.
4. Голубинцев В.О., Даниель А.А.. Философия науки. Ростов Н/Д. Феникс 2007. – 541 с.
5. Ильин В.В. Философия. Академический проспект 42. М. 1999, 412 с.
6. Лебедев С.А. Философия науки. М.: Юрайт, 2012. – 288 с.
7. Философия /под редакцией В.П. Кохановского/ М.: Кнорус, 2014. – 368 с.
8. Степин В.С. Теоретическое знание. М.: Наука, 2000. – 725 с.

АКСИОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ЕСТЕСТВЕННО- НАУЧНЫХ ЗНАНИЙ

З.Дж.ГАДЖИЕВ

РЕЗЮМЕ

Аксиологический аспект современного естественнонаучного знания требует особого внимания к следующему. Прежде всего, следует отметить, что созданное на основе новых открытий оружие массового уничтожения считается большой угрозой существованию человечества как универсальной ценности. С другой стороны, эскалация глобальных экологических конфликтов доказывает необоснованность старой научной парадигмы, которая рассматривала природу как неиссякаемый источник человеческой деятельности. Становится все более очевидным, что чрезвычайно важно разработать и реализовать стратегию неразрывного единства общества и природы в системе общих ценностей человечества. Наконец, следует иметь в виду, что развитие научного знания часто приводит к усилению кризиса и отчужденности в деятельности современного человека как биосоциального существа. Научные достижения и культура в целом открывают столько возможностей для манипулирования сознанием индивида, что человек теряет способность интерпретировать истинную природу своего существа. В результате нарастания различных психических напряжений и отрицательных эмоций генетическая основа индивидуального существования человека как личности оказывается под угрозой, и в его психике в целом возникают серьезные нарушения, последствия которых неизвестны.

Ключевые слова: естественнонаучное знание, аксиология, моральные ценности, человеческое поведение, глобальные процессы.

AXIOLOGICAL ASPECTS OF NATURAL SCIENTIFIC KNOWLEDGE

Z.J.HAJIYEV

SUMMARY

The axiological aspect of modern natural science knowledge requires special attention to the following. First of all, it should be noted that weapons of mass destruction created on the basis of new discoveries are considered a great threat to the existence of humanity as a

universal value. On the other hand, the escalation of global environmental conflicts proves the groundlessness of the old scientific paradigm, which considered nature as an inexhaustible source of human activity. It becomes more and more obvious that it is extremely important to develop and implement a strategy for the inseparable unity of society and nature in the system of common values of mankind. Finally, it should be borne in mind that the development of scientific knowledge often leads to an intensification of the crisis and alienation in the activities of modern man as a biosocial being. Scientific achievements and culture as a whole open up so many opportunities for manipulating the consciousness of an individual that a person loses the ability to interpret the true nature of his being. As a result of the growth of various mental tensions and negative emotions, the genetic basis of the individual existence of a person as a person is under threat, and serious disorders arise in his psyche as a whole, the consequences of which are unknown.

Keywords: natural science knowledge, axiology, moral values, human behavior, global processes.